

Андрій Заяць,

*к. і. н., доцент Львівського національного університету
імені Івана Франка*

e-mail: andrij_zajac@yahoo.com

* Автовиклад доповіді,
зробленої 8 лютого 2016 року
на засіданні історико-
урбаністичного семінару.

ДО ПИТАННЯ ПРО ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛУЦЬКОГО ВІЙТІВСТВА У XV – П. П. XVII СТ.*

Важливим елементом у системі міського самоврядування Луцька ранньомодерної доби був інститут війтівства. Це питання вже так чи так потрапляло у поле зору українських дослідників міської історії Волині та України, які у своїх студіях приділяли певну увагу луцьким війтам¹. Цій темі були присвячені й спеціальні розвідки луцьких дослідниць Оксани Штанько² та Алли Бортнікової³, однак опертя фактично лише на опубліковані джерела останньої, при мінімальному залученні архівних першою, суттєво знизили наукову вартість цих студій.

Джерельною базою дослідження стали найперше луцькі, а також володимирські гродські та земські книги, а також записи Литовської і Волинської метрик та дві збережені міські книги Луцька.

Німецька міська устроєва модель, яка впродовж XIII – XIV ст. успішно прижилася у Польському Королівстві, а з кінця XIV – початку XV століття і у Великому князівстві Литовському, невпинно просувалася на підвладні їм українські землі.⁴ Ще з кінця XIII ст. магдебурзьке право почало проникати у міста Галицько-Волин-

¹ Сас, П. М. (1989). Феодальне місто України в конці XV – 60-х годах XVI в. Київ: б. в.; Гошко, Т. (2002). Нариси з історії магдебурзького права в Україні XVI – початок XVII ст. Львів: б. в.; Марочкін, В. П. (1999). Українське місто від XV до середини XVII ст. Звичаєво-правова атрибутика як історичне джерело. Торонто: б. в.; Заяць, А. (1998). Інститут війтівства в містах Волині XVI – першої половини XVII ст. Центральна і Східна Європа в XV – XVIII століттях: питання соціально-економічної та політичної історії. До 100-річчя від дня народження Професора Дмитра Похилевича. Львів: б. в., 106–112; Кобилецький, М. (2008). Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.). Історико-правове дослідження. Львів: б. в.; Білоус, Н. (2015). Луцькі лентвійти XVI – XVII ст.: характеристика уряду та персоналії. Patrimonium. Студії з ранньомодерної історії Центрально-Східної Європи. Т. 1: Ранньомодерна людина: Простір – влада – право XVI–XVIII століть. Київ: б. в., 94–113.

² Штанько, О. (2010). Війти та лава Луцька XVI – першої половини XVII ст. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки, (22), 25–32; Штанько, О. (2011). Урядники Луцького магістрату XVI ст.: реконструкція персонального складу. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки, (4), 297–305; Штанько, О. (2012). 1566: один рік з історії Луцького магістрату. Наукові записки : зб. пр. молодих вчених та аспір. Київ: Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 90–109.

³ Бортнікова, А. (2009). Запровадження магдебурзького права у місті Луцьку в XV ст. (грамоти 1432, 1497 років). Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки: Історичні науки, (22), 162–181; Бортнікова, А. (2010). Джерела з історії війтівства у місті Луцьку першої половини XVI ст. Київська старовина, (1), 92–109; Бортнікова, А. (2013). Соціальний портрет луцького війта Івана Яцковича Борзобогатого. Історичні студії Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки, (9–10), 10–16.

⁴ Щигел, Р. (1990). Проблеми урбанізації Центральної Європи у XII–XVI ст. Проблеми слов'янознавства, (42), 16–22.

⁵ Заяць, А. (2004). Поширення магдебурзького права на Волині в пізньому середньовіччі. Актуальні проблеми державного управління. Зб. наук. праць. (4), 283; Пашин, С. (1988). Города Галицко-Волинской Руси второй половины XIII – первой половины XIV вв. и магдебургское право. Генезис и развитие феодализма в России, (11), 142–143.

⁶ Архив Юго-Западной России. (1907). Ч. 8. Т. 4. Киев: б. и., 3–6.

⁷ Архив Юго-Западной России. (1907). Ч. 5. Т. 1. Киев: б. и., 3–5.

⁸ Archiwum ksiąg Lubartowiczów-Sanguszków w Sławucie (1887). Т. 1. Lwów, 114.

⁹ Jarmolik, W. (1982). Rozwój niemieckiego prawa miejskiego na Podlasiu do Unii Lubelskiej 1569 roku. Przegląd Historyczny, (73), 35–37; Zientara, B. (1976). Odpowiedź referenta. Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej. Warszawa, 310.

¹⁰ Volumina Constitutionum. (2008). Т. II. Vol. 2. Warszawa, 345–346.

¹¹ Антонович, В. (1869). Предисловие. Архив Юго-Западной России. Ч. V. Т. 1. Киев: б. и., 27; Załęska, M. (2005). Wójtostwa dziedziczne w miastach Małopolski w późnym średniowieczu (studium historyczno-prawne). Warszawa, 65.

¹² Копыцкий, З. (1975). Социально-политическое развитие городов Белоруссии в XVI – первой половине XVII в. Минск: б. и., 94.

¹³ Bardach, J. (1988). O dawnej i niedawnej Litwie. Poznań, 105–106.

¹⁴ Стренкоўскі, С. П. (2013). Гарадское самакіраванне на тэрыторыі Беларусі (канец XIV–XVIII ст.). Ч. 1. Мінск: б. в., 280.

¹⁵ Błaszczyk, G. (2002). Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności. 1492 – 1569. Poznań, 180.

ської держави. На Волині, мабуть, першим містом, у якому почали використовувати норми німецького права, був Володимир⁵. У XV ст. магдебурзьке право отримали Перемишль (1420)⁶, Кременець (1438)⁷, Дубно (1498)⁸.

Надання Луцьку магдебурзького права у XV ст. (орієнтовно у середині цього століття) покликала до життя інститут вйтівства. Очевидно, від початку луцьке вйтівство було діничним, тобто спадковим і таким, яке можна було передати в оренду, заставу чи продати. В містах з діничним вйтівством вйті відігравав ключову роль у системі міського управління та самоврядування. Діничність цієї інституції ще більше посилювало відчуття значимості та безкарності. Історики загалом схильні вважати вйті чужорідним вкрапленням у міську громаду і для цього є вагомі підстави. Значна прибутковість цього уряду приваблювала до неї шляхту⁹, яка навіть робила спроби законодавчо закріпити її за собою¹⁰. Сама особа вйті-шляхтича у міському середовищі певною мірою ставила його поза/над громадою, на яку вйті дивився зверхньо, а сама громада цікавила його як об'єкт, що приносив прибутки. Тобто вйтівство було певною синекурою, яка давала непоганий зиск при мінімальних зусиллях. В. Антонович зауважував, що “посада міського вйті поєднувала у собі два різних значення: в силу одного з них вйті набував земельну власність і ставав у ряди служилого стану – земян [...], в силу іншого значення вйті був представником міщанського стану і його суддею в справах кримінальних”¹¹. На думку З. Кописького, незважаючи на певну відчуженість, вйті, якого присяга зобов'язувала сприяти благополуччю міста, був усе таки частиною міської громади¹². Ю. Бардах вважав, що вйті був специфічним міським урядником, який діяв в інтересах монарха та контролював міське самоврядування¹³.

Вйті розглядали вйтівство як певний капітал, який можна орендувати, заставити чи продати. Орендували зрідка (М. Гидзинський, М. Прусиновський, М. Гулевич перший раз, бо вдруге тримав вйтівство у заставі, Т. Жоравницький). Зазвичай, вйтівство передавали у заставу/держання. Особливо часто це відбувалося у другій половині XVI – на початку XVII ст. Від цієї практики майже відмовилися лише Олександр та Андрій Загоровські. Державці вйтівства на своїх урядах могли перебувати від кількох днів до багатьох років (Малинські тримали у своїх руках луцьке вйтівство чотирнадцять років). У кількох випадках вйтівство перебувало у руках жінок. Такі випадки відомі і дослідникам білоруських міст¹⁴. Інколи особа, що отримувала вйтівство сама виконувала судово-врядові функції та збирала прибутки з “пожитків”, але здебільшого судові повноваження перекладалися на лентвійтів, які отримували посаду як плату за службу чи орендували її, а прибутки з нерухомості віддавали в оренду/заставу, зокрема і євреям. Зрештою, відомі випадки коли, особи, що отримали у заставу вйтівство, орендували його судово-врядові функції іншим, як це було у випадку з Матеем Суським та Андрієм Рачковським. Часта зміна вйтітів не сприяла нормальному функціонуванню міських органів влади у місті, хоча вже сама наявність вйті, з тим набором прав, що були у нього суттєво обмежували міське самовряду-

вання¹⁵. Ступінь зловживання владою як дідичних, так і державців війтів значною мірою залежав від особи війта. Хоча ідеальних війтів Луцьк не мав, то все ж окремі з них у певних обставинах обстоювали міські інтереси, що було радше винятками ніж правилом. Владний і сильний війт був до певної міри небезпечним для міщан. З іншого боку, як це не дивно, міщани воліли мати сильного війта, що і видно зі спроби утвердитися на цій посаді М. Лисаковського у 1566 р. Для звичайних міщан великої різниці між дідичним і недідичним війтом, мабуть, не було, позаяк реальну владу мали і ті, і другі. Щоправда, відомі випадки, коли при розгляді судової справи війт-орендар залучав дідичного війта. Так було 10 листопада 1584 р., коли війтівство перебувало в оренді Миколая Гидзинського – при розгляді справи про видачу втікача на суд зібралися “пан Марко Жоравницький яко войть дедичный, маючи при себе на тот чась ихъ милость пна Яна Жоравницкого, стрья своего, и пна Миколая Кгидзинского, на тот чась держачого войтовства луцкого, к тому бурмистра, радець и лавников, судъ зупольный местьский”¹⁶. Теоретично війт мав очолювати лише лаву і займатися судівництвом кримінальних справ, але у практиці життя лава і рада під загальним керівництвом війта творили те, що називалося магістратом міста. Загалом дідичних війтів у Луцьку було більше десятка (наявний стан джерельної бази робить проблематичним точний їх підрахунок). Джерела дають відомості лише про три випадки купівлі війтівства. 30 вересня 1536 р. королева Бона купила війтівство у дочок Яна Сигнатора Галжки і Ганни, вона ж 23 січня 1548 р. відпродала війтівство Івану Яцковичу Борзобогатому, син якого Василь Іванович Красенський 29 грудня 1578 р. продав війтівство Олександрові Марковичу Жоравницькому.

Той факт, що впродовж XV – першої половини XVII ст. міська громада Луцька не спромоглася викупити війтівство, як це бувало в інших королівських містах, або суттєво обмежити його повноваження¹⁷, засвідчує певну її слабкість. Міська рада та лава перебували у значній залежності від дідичного війта та тих, кому він передавав свої повноваження. У той же час настійні прагнення міщан відстояти свої права у боротьбі з війтами свідчили про силу і відбірність міської громади, зростання правової культури і ширше – правосвідомості міщан.

REFERENCES

- Antonovich, V. (1869). Predislovie. Arhiv Jugo-Zapadnoj Rosii. Ch. V. T. 1. Kiev: b. i., 27.
- Archiwum ksiąg Lubartowiczów-Sanguszków w Sławucie (1887). T. 1. Lwów, 114.
- Arhiv Jugo-Zapadnoj Rossii. (1907). Ch. 5. T. 1. Kiev: b. i., 3–5.
- Arhiv Jugo-Zapadnoj Rossii. (1907). Ch. 8. T. 4. Kiev: b. i., 3–6.
- Bardach, J. (1988). O dawnej i niedawnej Litwie. Poznań, 105–106.
- Bilous, N. (2015). Luc’ki lentvijty XVI–XVII st.: kharakterystyka uryadu ta personaliyi. Patrimonium. Studiyi z rann’omoderno yiistoriyi Central’no-Sxidnoyi Yevropy. t. 1: Rann’omoderna lyudyna: Prostir – vlada – pravo XVI–XVIII stolit’. Kyiv: b. v., 94–113.
- Błaszczak, G. (2002). Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności.

¹⁶ Центральний державний історичний архів України у Києві, ф. 25, оп. 1, спр. 31, арк. 1176 зв.

¹⁷ Myśliński, K. (1962). Wójt dziedziczny i rada miejska w Lublinie. 1317 – 1504. Lublin, 45–61, 96–137.

1492–1569. Poznań, 180.

Bortnikova, A. (2009). Zaprovdzhennya mahdeburz'koho prava u misti Luc'ku v XV st. (hramoty 1432, 1497 rokiv). *Naukovyj visnyk Volyns'koho nacional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky: Istorychni nauky*, (22), 162–181.

Bortnikova, A. (2010). Dzherela z istoriyi vijtivstva u misti Luc'ku pershoyi polovyny XVI st. *Kyivs'ka starovyna*, (1), 92–109.

Bortnikova, A. (2013). Social'nyj portret luc'koho vijta Ivana Yackovycha Borzobohatoho. *Istorychni studiyi Shidnoyevropejs'koho nacional'noho universytetu im. Lesi Ukrayinky*, (9–10), 10–16.

Central'nyj derzhavnyj istorychnyj arkhiv Ukrayiny u Kyevi, f. 25, op. 1, spr. 31, ark. 1176 zv.

Hoshko, T. (2002). *Narysy z istoriyi mahdeburz'koho prava v Ukrayini XVI – pochatok XVII st. L'viv: b. v.*

Jarmolik, W. (1982). *Rozwój niemieckiego prawa miejskiego na Podlasiu do Unii Lubelskiej 1569 roku. Przegląd Historyczny*, (73), 35–37.

Kobylec'kyj, M. (2008). *Mahdeburz'ke pravo v Ukrayini (XIV – persha polovyna XIX st.). Istoryko-pravove doslidzhennya. L'viv: b. v.*

Kopysskij, Z. (1975). *Social'no-politicheskoe razvitie gorodov Belorussii v XVI – pervoj polovine XVII v. Minsk: b. i.*, 94.

Marochkin, V. P. (1999). *Ukrayins'ke misto vid XV do seredyny XVII st. Zvychayevo-pravova atrybutyka yak istorychne dzherelo. Toronto: b. v.*

Myśliński, K. (1962). *Wójt dziedziczny i rada miejska w Lublinie. 1317 – 1504. Lublin*, 45–61, 96–137.

Pashin, S. (1988). *Goroda Galicko-Volynskoj Rusi vtoroj polovyny XIII – pervoj polovyny XIV vv. i magdeburgskoe pravo. Genezis i razvitie feodalizma v Rossii*, (11), 142–143.

Sas, P. M. (1989). *Feodal'nye horoda Ukrayny v konce XV – 60-x hodax XVI v. Kiev: b. i.*

Shyhel, R. (1990). *Problemy urbanizaciyi Central'noyi Yevropy u XII–XVI st. Problemy slov'yanoznavstva*, (42), 16–22.

Shtan'ko, O. (2010). *Vijty ta lava Luc'ka XVI – pershoyi polovyny XVII st. Naukovyj visnyk Volyns'koho nacional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky. Istorychni nauky*, (22), 25–32.

Shtan'ko, O. (2011). *Uryadnyky Luc'koho magistratu XVI st.: rekonstrukciya personal'noho skladu. Visnyk Kam'yanec'-Podil's'koho nacional'noho universytetu imeni Ivana Ohiyenka. Istorychni nauky*, (4), 297–305.

Shtan'ko, O. (2012). *1566: odyń rik z istoriyi Luc'koho mahistratu. Naukovi zapysky : zb. pr. molodyh vchenyh ta aspir. Kyiv: In-t ukr. arkhieohrafiyi ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevs'koho NAN Ukrayiny*, 90–109.

Strjenkowski, S. P. (2013). *Garadskoje samakiravannje na terytoryi Bjelarusi (kanjec XIV – XVIII st.). Ch. 1. Minsk: b. v.*, 280.

Volumina Constitutionum. (2008). T. II. Vol. 2. Warszawa, 345–346.

Załęska, M. (2005). *Wójtostwa dziedziczne w miastach Małopolski w późnym średniowieczu (studium historyczno-prawne)*. Warszawa, 65.

Zayac', A. (1998). *Instytut vijtivstva v mistax Volyni XVI – pershoyi polovyny XVII st. Central'na i Shidna Yevropa v XV – XVIII stolittiyakh: pytannya social'no-ekonomichnoyi ta politychnoyi istoriyi. Do 100-richchya vid dnya narodzhennya Profesora Dmytra Pokhylevycha. L'viv: b. v.*, 106–112.

Zayac', A. (2004). *Poshyrennya mahdeburz'koho prava na Volyni v pizn'omu seredn'ovichchi. Aktual'ni problemy derzhavnogo upravlinnya. Zb. nauk. prac'*. (4), 283.

Zientara, B. (1976). *Odpowiedź referenta. Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej*. Warszawa, 310.